

ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРЕЦЕДЕНТИ ДОГОВОРУ ПРО АНТАРКТИКУ

У статті визначені політико-географічні прецеденти Договору про Антарктику: мирне використання Антарктики, забезпечення її демілітаризованого та нейтралізованого режиму, проголошення у регіоні без'ядерної зони, пріоритет наукових досліджень і широке співробітництво держав з цією метою. Показано потенціал цих основоположних принципів правового режиму Антарктики для міжнародного управління інших регіонів планети.

The Article designated the main political-geographical precedents of the Antarctic Treaty, as the following: use of Antarctica exclusively for peaceful purposes, its non-militarization and neutralization, declaring the Antarctic as a nuclear-free zone, the freedom scientific investigation, and rights of international inspection, and cooperation of countries for these purposes. It is demonstrated that these basic provisions of the Antarctic legal regime might be contributed to international governance of another significant spaces beyond national jurisdictions.

Постановка проблеми. Договір про Антарктику підписано 12 державами у м. Вашингтон (США) 01 грудня 1959 р. Впродовж останніх 50 років до цього правового акту приєдналось загалом 47 країн, що разом складає близько 90% усього людства. Це один з найбільш успішних міжнародних режимів, який забезпечив мир під час “холодної війни” та після її закінчення у крупному регіоні планети. Сьогодні Договір про Антарктику є правовою основою системи міжнародного управління та сталого розвитку для всього континенту та прилеглих морів, що займає близько 10% поверхні Землі. Аналіз ефективності політико-географічного режиму Антарктики та визначення його потенціалу для інших регіонів планети є актуальним та своєчасним.

Аналіз публікацій. У світовій науковій літературі найбільша кількість публікацій історико-політичного та економіко-правового змісту стосовно Південного полярного регіону з'являється у періоди підвищеного інтересу держав до Антарктики: напередодні підписання Договору про Антарктику у 1959 році та наступних суміжних правових актів, які складають систему Договору про Антарктику, а також напередодні підготовки обговорення антарктичної проблематики на Генеральних Асамблеях ООН у 1983 та 1987 роках [5]. Для більшості публікацій характерним є обґрунтування геополітичних позицій тих чи інших держав в Антарктичному регіоні. Разом з тим практично всі дослідження підкреслюють провідне значення Договору про Антарктику у вирішенні ключового питання міжнародних відносин – врегулювання міждержавної напруги мирними політико-правовими методами. За таким же принципом виконана поки що єдина в Україні колективна монографія, присвячена розвитку міжнародного-правового режиму Антарктики [1]. У цій роботі автори приділили особливу увагу таким “українським питанням”, як

оцінка геополітичного положення станції Академік Вернадський та аналіз правових аспектів її функціонування.

Черговий підвищений інтерес до антарктичної проблематики у науковій літературі слід очікувати у зв'язку з 50-річчям підписання Договору про Антарктику. Перші інформаційні та робочі матеріали, у яких підбито підсумки діяльності системи Договору про Антарктику і визначено перспективи її подальшого розвитку, обговорені на останніх щорічних Консультативних нарадах Сторін Договору про Антарктику [2-4, 6]. Дана стаття присвячена інтерпретації цих матеріалів з позиції вітчизняної політичної та суспільної географії.

Метою роботи є визначення прецедентів політико-географічного режиму Антарктики та оцінка їх потенціалу для міжнародного управління інших регіонів Землі. Робота виконана на основі порівняльно-географічного підходу та методу аналогових ареалів. Також використано спеціальні правові методи дослідження – порівняльно-правовий та метод тлумачення правових норм для дослідження нормативно-правової бази регулювання людської діяльності у районі дії Договору про Антарктику.

Виклад основного матеріалу. Прийняття правового режиму Антарктики, покликаного об'єднати міжнародну діяльність держав з різними геополітичними інтересами, безумовно, є результатом певного компромісу. Для досягнення такого компромісу при розробці Договору про Антарктику були закладені принципи використання простору Землі, які до цього не застосовувались у міжнародній практиці. Аналіз діяльності системи Договору про Антарктику за останні 50 років дозволяє виявити основні політико-правові здобутки цього режиму і зробити такі суттєві узагальнення.

По-перше, Договір про Антарктику забезпечує використання цілого континенту винятково з мирною метою, включаючи проведення міжнародних інспекцій та широке науково-логістичне співробітництво. Натомість Договір забороняє здійснення в Антарктиці заходів військового характеру, таких як створення військових баз та відповідної інфраструктури, проведення військових навчань і випробування зброї. Більше того, це перший в світі міжнародний правовий акт, який проголошує створення без'ядерної зони, де забороняється випробування ядерної зброї та зберігання ядерних відходів.

По-друге, правові норми Договору про Антарктику забезпечили тривалий і дієвий механізм вирішення та запобігання міжнародних конфліктів. Баланс інтересів, досягнутий у Договорі, слугує гарантом стабільності в регіоні і закладає передумови для пошуку компромісних домовленостей, які задовольняють усіх зацікавлених сторін. Так, Стаття IV Договору про “замороження” питання територіальних претензій в Антарктиці не зберігає, а навпаки, усуває ймовірність конфліктів, які можуть виникнути на цьому ґрунті [4]. Цей основоположний принцип Договору дозволяє суб'єктам міжнародних відносин брати на себе

зобов'язання і спільно управляти діяльністю в Антарктиці, не завдаючи шкоди своїм національним принципам інтересам щодо статусу антарктичних територій. Стаття IV також вказує шлях пошуку рішень у майбутньому, коли в Антарктиці складатимуться сприятливі умови для розвитку нових видів діяльності, які не регулюються безпосередньо Договором, або необхідні умови такого регулювання викладено недостатньо чітко у його чинній редакції.

По-третє, Договір про Антарктику забезпечує безпрецедентне міжнародне наукове співробітництво, спрямоване на глибоке розуміння природного середовища Антарктики та пов'язаних з нею морських екосистем. Таке співробітництво надає необхідне наукове підґрунтя для прийняття управлінських рішень *“в інтересах всього людства”* щодо охорони навколишнього середовища і збереження природних ресурсів відповідно до принципів сталого розвитку. Показово, що понад 40% усіх наукових досліджень з антарктичної тематики друкуються у вигляді колективних публікацій, співавторами яких є вчені з різних країн [5].

Успішне проведення в Антарктиці Міжнародного геофізичного року у 1957-1958 рр. продемонструвало можливість широкого міжнародного співробітництва у цьому регіоні, не дивлячись на розбіжності у питанні територіальної приналежності різних географічних секторів Антарктики і існуючої напруги у відносинах між Сходом і Заходом у період *“холодної війни”*. Таким чином, широкомасштабний міжнародний науковий експеримент слугує фундаментом, на якому базуються основні принципи правового режиму управління регіоном, що виключає можливість політичної чи військової міждержавної конфронтації в Антарктиці.

По-четверте, на Консультативних нарадах з Договору про Антарктику постійно розробляються та впроваджуються у практику більш дієві механізми управління людською діяльністю на основі екологічного (або т.зв. попереджувального) підходу. Так, одним з найбільш важливих досягнень міжнародно-правового режиму регіону було визнання державами-учасниками, що Антарктичний континент взаємопов'язаний з навколишньою морською екосистемою, північною межею якої є Полярний фронт або Антарктична конвергенція (це морська перехідна зона, де холодні антарктичні водні маси, рухаючись на північ, перемішуються з більш теплими субантарктичними водами, утворюючи фізико-географічну межу Антарктики. Ця межа мінлива у часі та просторі, і подекуди знаходиться на 10 градусів північніше району дії Договору про Антарктику (на південь від 60° пд. ш.).

Розуміння єдності цієї екосистеми і необхідності управління нею як одним цілим, призвело до нових багатосторонніх переговорів, результатом яких стало прийняття у 1980 р. Конвенції з охорони морських живих ресурсів (яка набула чинності у 1982 р.), що стала невід'ємною складовою системи Договору про Антарктику. Конвенція, зона дії якої визначається за лінією Антарктичної конвергенції, є одним з перших міжнародних актів,

який передбачає екосистемний підхід до управління природними ресурсами.

Екосистемний підхід також покладено в основу Протоколу про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику (підписаний у 1991 р., набув чинності у 1998 р.). Протокол визначає Антарктику міжнародним заповідником, призначеним для миру та науки; будь-яка діяльність, пов'язана з мінеральними ресурсами, за винятком наукових досліджень, забороняється. Всі учасники Протоколу зобов'язані вживати практичних заходів з визначення національних процедур здійснення різних видів діяльності в Антарктиці своїми громадянами, урядами та неурядовими організаціями. Будь-який вид заявленої діяльності може здійснюватись виключно на підставі попередньої оцінки впливу запланованої діяльності на навколишнє середовище Антарктики і пов'язані з нею екосистеми. У Протоколі сформульовані особливі правила збереження антарктичної флори та фауни, управління видаленням відходів людської діяльності, заходи контролю і запобігання забрудненню морського середовища регіону. В останні роки сфера дії Протоколу поширилась на контроль за різними видами діяльності у спеціально визначених антарктичних районах з особливим режимом охорони або управління, включаючи створення історичних місць та пам'яток. Протокол також визначає механізм матеріальної відповідальності за заподіяну шкоду навколишньому середовищу у разі настання надзвичайних екологічних ситуацій.

Значення цих основоположних для регіону принципів не лише не зменшилось з часу підписання Договору про Антарктику, але й зростає у сучасний період. Договір про Антарктику і сформована на його основі правова система – це гнучкий і динамічний комплекс, політико-географічних прецеденти якого можуть бути використанні у міжнародному управлінні інших регіонів Землі, які не перебувають під юрисдикцією жодної з країн. На сьогодні такі регіони сукупно становлять близько 75% поверхні Землі. Арктика, морський шельф і відкриті води Світового океану, а також навколотемний космічний простір набуватимуть все більшого національного значення для суб'єктів міжнародних відносин та можуть стати предметом міждержавних суперечок вже у найближчому майбутньому, зважаючи на глобальні зміни клімату та виснаження природних ресурсів.

Здобуті уроки Договору про Антарктику та їх практичне значення для подальшого управління міжнародного простору стали особливим предметом обговорень на спеціальному міжнародному та міждисциплінарному форумі, що відбувся в рамках програми заходів III Міжнародного полярного року (м. Вашингтон, 30 листопада – 03 грудня 2009 р.) [2]. Учасники форуму підкреслили, що такі правові механізми Конвенції з охорони морських живих ресурсів Антарктики, як інспектування суден та присутність на їх борту спостерігачів, доцільно

адаптувати для міжнародного режиму найбільш розвіданих ділянок відкритого моря.

Океанограф Камерон Мак-Наугтон з Гавайського університету (м. Гонолулу, США) пропонує на науковій основі обмежити зростаючу експлуатацію Північно-Льодовитого океану шляхом створення Арктичного морського парку. Площа такого морського парку може бути співмірною з районом дії Договору про Антарктику і, у разі створення, це буде найбільший природно-заповідний район у Світовому океані. Для порівняння, найбільшими на Землі морськими екосистемами з особливим режимом охорони є Морська національна пам'ятка "Папаханаумокуакеа" (шт. Гавайї, США) площею 360 000 км², і морський парк "Великий бар'єрний риф" (Австралія) площею 345 400 км². Арктичний морський парк вчений пропонує визначити в межах Північного полярного кола з ізобатою 1000 м. На думку вченого, спірні питання територіального суверенітету, що мають місце у цьому регіоні (зокрема, права на промисел у шельфі Норвезького моря), повинні бути вирішені у спосіб, аналогічний до міжнародно-правового режиму Антарктики.

Найбільше схвальних відгуків серед учасників форуму отримала наукова робота Кейт Гарріс, аспірантки геологічного факультету Массачусетського технологічного університету (США). У своїй роботі дослідниця розкрила потенціал системи Договору про Антарктику для врегулювання на міждержавному рівні спірної території Сіаченського льодовика (Сіаченський льодовик – найбільший за розмірами дендритовий льодовик Каракорума (довжина 75 км, площа 1180 км²); другий за довжиною гірський неполярний льодовик (після льодовика Федченка, 77 км), який знаходиться на Індійсько-Пакистанській Лінії контролю (встановлена у 1972 р.). Це найвисокогірніша ділянка з невизначеним міждержавним кордоном, де відбуваються активні військові дії (на висоті 6400 м). Проект Сіаченського договору базується на прецедентах Договору про Антарктику, зокрема, передбачає проголошення демілітаризованої зони та заборону використання ядерної зброї; включення у переговорний процес незацікавлених третіх сторін; а головне – відтермінування спірних питань територіального суверенітету на час дії договору. Ключовим елементом міжнародного управління повинно стати створення наукових баз, відкритих для спільного інспектування, адже льодовик є природною гляціологічною лабораторією, важливою для досліджень як локальних ландшафтно-екологічних, так і глобальних кліматичних змін.

Висновки. Договір про Антарктику 1959 р. виконує системоутворюючу роль у процесах регулювання міжнародних відносин в Південному полярному регіоні планети. Політико-географічними прецедентами міжнародно-правового режиму регіону є основоположні принципи, закладені у Договорі – це мирне використання Антарктики, її демілітаризований та нейтралізований режим, проголошення без'ядерної

зони, пріоритет наукових досліджень, а також співробітництво держав з цією метою.

Значення Договору про Антарктику для інших регіонів планети з міжнародним статусом управління полягає у можливості забезпечення стійкого миру та продуктивного співробітництва, спрямованого на вирішення транскордонних міжнародних та глобальних викликів нашої цивілізації, а також забезпечення ефективної охорони навколишнього середовища і збереження природних ресурсів на засадах сталого розвитку.

1. Антарктика: история, современность, перспективы / Шипцов А. А., Анцелевич Г. А., Ефремов В. С. и др.; Нац. агентство морск. исслед. и технол. – Киев: Наукова думка, 1997. – 258 с. 2. Antarctic Treaty Summit: Science-Policy Interactions in International Governance // Information Paper **IP-88**, **XXXI** Antarctic Treaty Consultative Meeting (June 2-13, 2008, Kyiv). – Kyiv, 2008. – 4 p. 3. On the strategic role of the Antarctic Treaty of 1959 in the process of regulation of international relations in the South Polar region of the Earth // Working Paper **WP-46**, **XXXII** Antarctic Treaty Consultative Meeting (April 6-17, 2009, Baltimore, USA, 2009). – Baltimore, 2009. – 7 p. 4. The Antarctic Treaty at Fifty Years: Planning for Antarctic Treaty Consultative Meeting XXXII (Baltimore, 2009) // Working Paper **WP-48**, **XXXI** Antarctic Treaty Consultative Meeting (June 2-13, 2008, Kyiv). – Kyiv, 2008. – 10 p. 5. The Antarctic Treaty: 50 More Years of Preserving Peace? // Proceedings of the Cumberland Lodge Residential Conference (June 10-12, 2009). – Cumberland, 2009. – 7 p. 6. On the status and development of the Antarctic Treaty System // Working Paper **WP-49**, **XXXI** Antarctic Treaty Consultative Meeting (June 2-13, 2008, Kyiv). – Kyiv, 2008. – 4 p.